

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Mateja Kopač

Sindrom zalivske vojne (1990–1991)

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Mateja Kopač

Mentorica: doc. dr. Maja Garb

Somentorica: asist. dr. Jelena Juvan

Sindrom zalivske vojne (1990–1991)

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Sindrom zalivske vojne (1990–1991)

Pripadniki oboroženih sil so v oboroženih spopadih izpostavljeni različnim dejavnikom tveganja, ki vplivajo na njihovo fizično in psihično stanje. V času vojne so podvrženi različnim stresnim situacijam in razmeram, ki negativno vplivajo na njihovo zdravstveno stanje – kot je uporaba kemičnega in biološkega orožja, orožja z osiromašenim uranom, cepljenje proti različnim boleznim in nalezljive bolezni. Vojni veterani, ki so se borili v 1. zalivski vojni, so zboleli za sindromom zalivske vojne. 1. zalivska vojna je potekala v obdobju 1990–1991 na območju Perzijskega zaliva, bolj znana pa je njena operacija Puščavski vihar. Čeprav je od vojne minilo že več kot dvajset let, pa se njene posledice kažejo še danes. Nekdanji vojaki oz. veterani so se soočali in se še soočajo z resnimi zdravstvenimi težavami, za katere obstajajo najrazličnejši vzroki. Strokovnjaki so si neenotni pri iskanju in opredeljevanju povzročiteljev sindroma, prav tako pa prihaja do nesoglasij glede pojmovanja sindroma zalivske vojne kot bolezni.

Ključne besede: sindrom zalivske vojne, vojni veteran, zalivska vojna in Puščavski vihar.

Gulf War Syndrom (1990–1991)

Members of the armed forces in armed conflicts are exposed to various risk factors that affect on their physical and mental state. In times of war they are exposed to various stressful situations and conditions that adversely influence on their health - such as the use of chemical and biological weapons, depleted uranium weapons, vaccinations against various diseases and infectious diseases. War veterans, who fought in the first Gulf War, are suffering from Gulf War syndrome. The war took place during the period 1990-1991 in the Persian Gulf area, more commonly known as its Operation Desert Storm. Although the war is over ten years, but its consequences still show today. Former soldiers or veterans have faced and still face serious health problems for which there is a wide variety of causes. Experts have mixed in the search and identification of pathogens syndrome, but also leads to disagreement on the concept of Gulf War Syndrome as a disease.

Keywords: Gulf War Syndrome, a war veteran, Gulf War and Desert Storm.

KAZALO VSEBINE

SEZNAM KRATIC	5
1 UVOD	6
2 HIPOTETIČNO-METODOLOŠKI OKVIR	6
2.1 Opredelitev teme in ciljev proučevanja	7
2.2 Metode dela	7
2.3 Raziskovalno vprašanje	7
2.4 Temeljni pojmi	7
2.4.1 Vojna	7
2.4.2 Veteran	9
2.4.3 Prva zalivska vojna	10
2.4.4 Sindrom zalivske vojne	11
2.4.5 Posttravmatska stresna motnja	11
3 PROSTORSKA IN ČASOVNA UMESTITEV 1. ZALIVSKE VOJNE	12
3.1 Prva zalivska vojna	13
3.2 Operacija Puščavski vihar	15
4 SINDROM ZALIVSKE VOJNE	18
4.1 Kemična orožja kot živčni plin	21
4.2 Strelivo z osiromašenim uranom	24
4.3 Cepljenje proti antraksu	25
4.4 Nalezljive bolezni	27
5 ZAKLJUČEK IN VERITIFIKACIJA RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA	29
6 LITERATURA	32

KAZALO TABEL

Tabela 4.1: Nacionalna raziskava veteranov 1. zalivske vojne in njihovih družin	20
---	-----------

SEZNAM KRATIC

AChEI	zaviralec acetiholina (Acetylcholinesterase Inhibitors)
ACTh	acetiholin (Acetylcholine)
FDA	Agencija za hrano in zdravila (Food and Drug Administration)
MS	Mednarodna skupnost
NAIAD	Alarmni izvidniški sistemi za detekcijo kemičnih in biološko aktivnih snovi (Nerve Agent Immobilised enzyme Alarm and Detector)
NAPP	Zdravila za zaščito pred živčnimi strupi (Nerve Agent Pyridostimine Pretreatment)
PTSD	Posttravmatska stresna motnja (Post-Traumatic Stress Disorder)
SA	Saudska Arabija
USCENTCOM	Poveljstvo Združenih narodov za srednjo Evropo (United States Central Command)
VB	Velika Britanija
ZN	Združeni narodi
VS ZN	Varnostni svet Združenih narodov
ZDA	Združene države Amerike

1 UVOD

V diplomski nalogi z naslovom »Sindrom zalivske vojne« je predstavljeno dogajanje v Perzijskem zalivu med letoma 1990–1991. Predstavljena je operacija Puščavski vihar, s katero je mednarodna skupnost (MS) osvobodila Kuvajt izpod iraške aneksije. Oblikovala se je koalicija 30 držav, kar je predstavljalo skupno 750.000 vojakov različnih narodnosti. Silovitim zračnim napadom zavezniških sil je sledila obsežna kopenska ofenziva. Pripadniki zavezniških sil na eni strani, iraški vojaki na drugi in civilno prebivalstvo so bili izpostavljeni različnim dejavnikom tveganja, ki so se manifestirali v obliki poslabšanja njihovega zdravstvenega stanja, različnih obolenj in drugih zdravstvenih težavah. Njihove težave so se pokazale že med samo vojno, najbolj očitno pa so se pokazale nekaj let po njej. Predstavljene so različne raziskave ameriških in britanskih znanstvenikov, ki so proučevali najrazličnejše dejavnike tveganja. Hkrati je izpostavljen problem definiranja sindroma zalivske vojne kot bolezni z resničnimi vzroki in posledicami.

Poleg smrtnih žrtev na obeh straneh in materialne škode so največ kolateralne škode utrpeli vojaki, ki so zboleli za sindromom zalivske vojne. Nekaj let po vojni so se začeli soočati z resnimi zdravstvenimi težavami, za katere ni bilo jasnega vzroka za njihov nastanek. V preteklih obdobjih sindroma vojne niso razumeli, čeprav je bilo število obolelih s sindromom večje kot pa dejanske izgube vojakov na bojišču. Vojne sindrome niso pojmovali kot neka jasna in točno določena stanja, ki kažejo določeno značilnost. Ameriška in britanska vlada sta sprva poskušali zakriti dejansko stanje, in zato sta prve primere ignorirali. Šele večje število obolelih veteranov in raziskave neodvisnih organizacij so pokazale, za kako resen problem dejansko gre.

2 HIPOTETIČNO-METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Opredelitev teme in ciljev proučevanja

V diplomski nalogi bom predstavila sindrom zalivske vojne kot posledico vojn, ki jih doživljajo pripadniki oboroženih sil v najrazličnejših stresnih situacijah. Namen diplomske naloge je časovno in prostorsko umestiti 1. zalivsko vojno (1990–1991) in predstaviti operacijo Puščavski vihar. Cilj je predstaviti različne dejavnike tveganja za razvoj sindroma zalivske vojne in njegove posledice. Ta termin se pogosto uporablja v povezavi s posttravmatsko stresno motnjo (PTSD), ki se pojavi zaradi izpostavljenosti zelo stresnim

dogodkom in se kaže v obliki psiholoških simptomov. Namen je ovrednotiti poročila in raziskave različnih strokovnjakov in organizacij, ki se ukvarjajo z njegovim proučevanjem. Izpostavila bom problematiko o tem, ali lahko v primeru sindroma zalivske vojne govorimo o bolezni. Svoje ugotovitve in verifikacijo raziskovalnega vprašanja bom predstavila v zaključku.

2.2 Metode dela

Na podlagi opredelitve teme diplomske naloge, pregleda literature in opredelitve hipoteze sem pri svojem proučevanju uporabila naslednje metode družboslovnega raziskovanja. **Metodi zbiranja pisnih virov** je sledila **metoda analize in interpretacije sekundarnih dokumentov**, kjer sem analizirala knjige, zbornike, članke in druge strokovne publikacije – tako v tiskani kot elektronski obliki. Temeljne pojme (vojna, veteran, sindrom zalivske vojne 1. zalivska vojna, postravmatska stresna motnja idr.) sem konceptualizirala z **deskriptivno metodo**. Za analizo poteka zalivske vojne in operacije Puščavski vihar sem uporabila **metodo zgodovinske analize**. Sindrom zalivske vojne sem obravnavala na podlagi **metode študije primera**, kjer sem proučila posledice delovanja pripadnikov oboroženih sil v 1 zalivski vojni. Uporabila sem tudi nekaj internetnih virov – predvsem medicinske in znanstvene raziskave posledic zalivske vojne ter različna poročila, študije in statistike. Vire sem kritično ovrednotila in primerjala s **primerjalno metodo**. V zaključku sem z **deskriptivno metodo** pojasnila ugotovitve glede postavljenega raziskovalnega vprašanja in seminarsko povezala v neko strukturirano celoto.

2.3 Raziskovalno vprašanje

Na podlagi cilja in pomena diplomske naloge, izbranih metod in literature me bo tekom diplomske naloge vodilo naslednje raziskovalno vprašanje: Zanima me, ali lahko o pojavu sindroma zalivske vojne – na primeru 1. zalivske vojne (1990–1991), govorimo kot o bolezenskem stanju z resnimi posledicami.

2.4 Temeljni pojmi

2.4.1. Vojna

Clausewitz (2004, 18) je vojno opredelil kot razširjen dvoboj – je fizična sila, ki nasprotnika prisili k izpolnitvi naše volje. Je »nadaljevanje politike z drugimi sredstvi«, pri čemer »druga sredstva« pomenijo uporabo oboroženih sil (prav tam). Po definiciji Jogana

(1997, 23) je vojna klasična oblika oboroženega spopada med dvema ali več neodvisnimi državami.

Vojna je kompleksen, intenziven in masiven spopad med državami, vojaško-političnimi zvezami ali različnimi družbenimi silami znotraj države, v katerem se množično in organizirano uporablja nasilje in vodi oborožen boj za doseganje določenih ciljev (vojaških, političnih in ekonomskih) razredov, držav ali narodov. Osnovo vojne predstavlja oborožen boj, vendar termin ni omejen le nanj, ampak vključuje tudi druge oblike boja (politični, ekonomski, moralni, psihološki), zaradi česar gre za totalen spopad. Vojna pomeni nadaljevanje politike z nasilnimi sredstvi in predstavlja najbolj grobo obliko političnega boja (Vojni Leksikon 1981, 508). Žabkar (2003c, 99) opredeli vojno:

Najbolj poznana definicija vojne, ki pravi, da gre za nadaljevanje (državne) politike z drugimi sredstvi, pri čemer druga sredstva pomenijo uporabo oboroženih sil oziroma njihovo temeljno namensko dejavnost – oborožen boj, ni najboljša, ampak obenem tudi dejavnik z vzratnim učinkom, ki vpliva na politiko, bodisi da ji z doseženimi uspehi širi polje za postavljanje višjih ciljev bodisi da jo z neuspehi sili modificirati cilje ali jih celo spremeniti oziroma cilje opustiti in se (brez)pogojno vdati. Pomanjkljivost definicije je v tem, da ne upošteva, da lahko v vojni samostojno sodelujejo tudi nedržavni udeleženci (politično organizirane skupine) in da v njej potek oboroženega boja ne izključuje vzporedne uporabe še vseh drugih vrst nasilja, npr. različnih oblik in vsebine diplomatskih pritiskov, gospodarskih blokad, subverzivnih dejavnosti, napadov na javno mnenje s pomočjo propagande, množičnih pobojev in drugih zločinov nad civilnim prebivalstvom ipd. Ker se je spekter uporabe sile širil z vojaških področij na nevojaška, je v vojnah dvajsetega stoletja prišlo so tega, da se danes vzporedno z izrazom »totalna vojna« pogosto uporabljajo kot njene sestavine komponente nižjega reda, izrazi »vojaška vojna«, »gospodarska vojna«, »psihološka vojna«, »medijska vojna«, »propagandna vojna«, »podtalna vojna«, »specialna« ali »nekonvencionalna vojna«, »informacijska vojna« ipd. Za vojaško znanost je pomembna in zanimiva predvsem »vojaška vojna«, ker je njena glavna vsebina oborožen boj.

Dermot v Žabkar (2003c, 104) definira vojno kot oboroženi spopad med večjimi politično organiziranimi družbenimi skupinami z antagonističnimi cilji, kot so klani plemena ali večje skupine – verske, etične ipd., države ali zveze držav, in sicer pod pogojem, da so soočene skupine »dovolj močne«, da so ustvarjene razmere, da spopad traja »določen čas« in da ima

»dovolj veliko intenzivnost«. V primeru, da ti trije dejavniki niso izpolnjeni, lahko govorimo o oboroženem spopadu.

Po eni od sodobnih definicij morata biti za vojno izpolnjena dva faktorja: da mora v opazovanem letu biti ubitih vsaj tisoč udeležencev oboroženih spopadov in da mora biti v oboroženih spopadih eden od akterjev država s svojimi oboroženimi silami (vojska, policija), medtem ko je nasprotnik lahko druga država ali politično organizirana skupina (ali gibanje), ki se z orožjem bojuje za politične cilje (Žabkar 2003c, 102).

Vojna je lahko nenavadna legalna situacija, konfliktni postopek, ekstremen primer skupinskih vedenj ali zelo obsežno zatočišče nasilja. Za njen obstoj je potreben določen prag nasilja in sovražnosti. Vojna je stanje oziroma oblika konflikta, ki vključuje visoko stopnjo zakonite enakosti, sovražnosti in nasilja v odnosu med organiziranimi človeškimi skupinami ali zakonito stanje, ki dvema ali več sovražnim skupinam v enaki meri dovoljuje vršiti konflikt z oboroženimi silami (Freedman 1994, 70). Obstaja več vrst vojn. Ločimo jih glede na različne dejavnike.

Z vidika okolja, kjer potekajo, in njihovih udeležencev lahko spopade razvrstimo na notranje, meddržavne in koalicijske. Glede na stopnjo nasilja oziroma delež oboroženega boja v celotnem spektru nasilja lahko spopade delimo na nenasilne (grožnja uporabe sile), nekonvencionalne sovražnosti (majhne razsežnosti vojaških akcij, kjer se uporablja orožje), konvencionalne sovražnosti (množične vsebine oboroženega boja) in jedrske sovražnosti. V prvo in drugo podskupino spadajo revolucije, državljanske vojne, vojaški prevrati, vojaške intervencije, gverilska delovanja, teroristična dejanja in mirovne operacije ter obmejni državni spopadi, v trejo podskupino pa lokalne, regionalne in celinske vojne; v četrto so uvrščene taktične jedrske vojne, celinske (ne)omejene jedrske vojne in medcelinske (ne)omejene jedrske vojne (Žabkar 2003c, 112–113).

2.4.2 Veteran

Je oseba, ki je veliko časa aktivno služila v oboroženih silah (The Free Dictionary). Veliki splošni leksikon (1998, T–Ž) pojmuje veterana kot starega, odsluženega in preizkušenega vojaka oz. starejšega in izkušenega delavca na določenem področju. Mala splošna enciklopedija (1976, 3. knjiga: P–Ž) definira veterana na tri načine:

- pri starih Rimljanih vojak, ki je služil vojsko polnih 16 let in je užival posebne časti, ugodnosti in nagrade;
- borec v eni ali več vojnah, pripadnik zadnjega vpoklica (navadno nad 50 let);
- starejši, izkušen in zaslužen delavec v stroki.

Rimski imperij je bila prva država, ki se je spopadala z večjimi problemi zaradi vojakov po koncu oboroženih spopadov. Poklicnim vojakom, ki so se upokojili, so dodelili košček zemlje na novoosvojenem ozemlju, zato je potreba po teh posestih spodbujala širjenje imperija. Ponovno so lahko vstopili v vojsko, in sicer ob povabilu konzula ali poveljnika rimske vojske (Dictionary.com). V obdobju Rimske republike so bili bivši legionarji ob upokojitvi nagrajani ali z denarjem ali z obdelovalno zemljo. Veliko vojakov je po prenehanju vojaške službe postalo kmetov (Mann 1983, 2). Po 30 letih služenja so bili mnogi rimski veterani obravnavani kot polnopravni državljani; imeli so dovoljenje za kmetovanje v osvojenih regijah (International Encyclopedia of Military History 2006, 1339). Slabo je bilo poskrbljeno za tiste vojake, ki so bili v boju ranjeni, zato so bili prisiljeni k beračenju ali zločinskim dejanjem (Dictionary.com). Prva pravna opredelitev veteranov in njihove pokojnine je bila v Angliji leta 1593 v zakonu »Act for the Relief of Soldiers«. Osnovna oskrba nekdanjih vojakov in mornarjev se je razširila na posebna plačila in pokojnine. Za veterane so skrbele države – vsaka država je imela drugačne ugodnosti (International Military and Defense Encyclopedia 1993, 2869). V ZDA je bila prva pokojnina zakonsko določena že leta 1818; od leta 1836 se je pokojnina priznavala tudi vdovam padlih vojakov. Prvi programi pomoči za nekdanje vojake segajo v čas vojne za neodvisnost, ki so bili pristranski in usmerjeni v to, da bi vojake zadržali v vojski (Willenz 1983, 163). Prve veteranske organizacije so se razvile kot posledica državljanske vojne v ZDA.

Opredelitev veterana je odvisna od naroda oz. države, v kateri veterani živijo, in časovnega konteksta. V splošnem pa so ljudje, ki so služili v oboroženih silah med spopadi. V ZDA termin označuje nekoga, ki je služil v oboroženih silah, v VB pa nekoga, ki se je dejansko boril (Bradford 2006).

Dandeker in drugi (2006, 161–177) še natančneje opredelijo termin veterana. V ZDA termin pomeni osebo, ki je v vojski aktivno odslužila najmanj dve leti in je oborožene sile zapustila vsaj s častnim nazivom, ne glede na to, ali je sodelovala v bojnih operacijah ali ne, oziroma osebo, ki je zaradi posledic vojne trajno poškodovana ali invalidna. Britanski veterani pa so vsi, ki so v oboroženih silah služili več kot en dan.

2.4.3 Prva zalivska vojna

Je vojna, ki je potekala v obdobju 1990–1991 na območju Perzijskega zaliva, in sicer med koalicijo držav mednarodne skupnosti in Iraka. V tej vojni so koalicijske države pod vodstvom ZDA uničile vojaške zmogljivosti Iraka in pregnale iraško vojsko iz Kuvajta. Poimenuje se tudi kot Perzijska zalivska vojna (American Heritage Dictionary). Istočasno je to mednarodni konflikt, ki je posledica iraške invazije na Kuvajt avgusta leta 1990. ZDA so

zaradi strateških interesov oblikovale široko koalicijo držav, potem ko se Irak na pobudo VS ZN ni hotel umakniti iz države, pričele z zračno ofenzivo. Med 24. in 28. februarjem leta 1991 je koalicija držav zmagala. Izgube na iraški strani so bile ocenjene na okoli 100.000 vojakov, medtem ko so koaliicijske sile zgubile okoli 300 pripadnikov vojske (The Free Dictionary). Žabkar (1991b, 16) je izrazil, da se je v začetku devetdesetih let začela »mati vseh vojn« oz. vojna med koalicijo držav mednarodne skupnosti in Irakom.

2.4.4 Sindrom zalivske vojne

Sindrom zalivske vojne je posledica različnih dejavnikov. Oboleli se pritožujejo zaradi kronične utrujenosti, glavobolov, zmedenosti, bolečin v sklepih in mišicah, otekanja žlez in vročine. Eden od vzrokov za sindrom naj bi bila uporaba cepiv, ki so varovale vojake pred kemičnim in biološkim orožjem. Drugi vzrok izhaja iz streliva in granat, ki so jim dodajali osiromašen uran, in tretji iz uporabe organskih fosfatnih insekticidov proti pršicam in drugim žuželkam (BBC News 1996b). Ameriška znanstvenica Beatrice Alexandra Golomb s kalifornijske univerze je odkrila vzrok bolezni, ki tiči v tabletah, ki so jih morali vojaki jemati med vojno. V angleščini je »Gulf War Syndrome« množica simptomov, o katerih so poročali civilisti in veterani 1. zalivske vojne. Znan je tudi pod imenom »Desert Storm Diseases« in »Gulf War Illnesses«. Definicija opredeli vzrok sindroma kot posledico izpostavljenosti kemičnemu orožju v času trajanja oboroženega spopada. Simptomi, o katerih so poročali veterani, so utrujenost, bolečine v mišicah, nenehni glavoboli, vrtoglavica, izguba ravnotežja, težave s spominom, izguba las, bronhitis, astma, problemi z imunskim sistemom, driska, slabost v želodcu idr. (US Legal Definitions).

Britanski časnik Times je leta 2001 povzel zdravstveno poročilo britanske vojske, v katerem sindrom zalivske vojne povezujejo z uporabo določenih cepiv, ki so jih vojaki dobili pred odhodom v vojno – t. i. »kriva cepiva«. Polkovnik Graham Howe, direktor klinike za psihiatrijo v enotah britanske vojske, je v svoji raziskavi odkril veliko verjetnost uporabe tajne injekcije, ki je privedla do razvoja avtoimunske oblike osteoporoze (BBC News 2004c).

2.4.5 Posttravmatska stresna motnja – PTSD

PTSD je psihiatrična motnja, ki je posledica travmatične izkušnje, kot je lahko spolno in fizično nasilje, izpostavljenost nesreči, stresu in boju. Simptomi se nanašajo na podoživljanje travmatičnega dogodka, stisko, vznurjenje, žalost itd. (Medical Encyclopedia). Stresna motnja se razvije po travmatičnem dogodku, kot so vojna, naravne nesreče, posilstva, teroristični napadi, ugrabitev, spolna in fizična zloraba in druge. Simptome PTSD lahko razdelimo v tri skupine (HelpGuide.org 2012):

- ponovno podoživljanje travmatičnih dogodkov:

- ponavljajoči in vsiljivi mučni spomini na dogodek,
 - ponavljajoče, mučne sanje o dogodku (občutek, kot da se dogodek spet dogaja),
 - nočne more (glede dogodka ali zastrašujočih stvari),
 - občutki stiske, ko se je treba spomniti na travme,
 - intenzivne telesne reakcije na dogodek (razbijanje srca, hitro dihanje, slabost, napetost v mišicah, potenje);
- izogibanje in omrtvičenje:
 - izogibanje dejavnosti, krajev, mislim in občutkom, ki opozarjajo na travme,
 - nezmožnost spominjanja pomembnih vidikov travm,
 - izguba zanimanja za dejavnosti in življenje na splošno,
 - občutek ločenost od drugih in čustvena otopelost;
 - povečana anksioznost in čustveno vznemirjenje:
 - otežena koncentracija in začasna otrpelost,
 - razdražljivost in izbruhi jeze,
 - težave s koncentracijo,
 - nervoza in vznemirjenje.

Ameriško psihiatrično združenje je podobno definiralo PTSD, in sicer kot vedenjsko motnjo, ki je posledica psihološko mučnega dogodka izven obsega običajne človeške izkušnje. Glavni vzrok je psihološko travmatičen dogodek (American Rescue Team International: Post-Traumatic Stress Disorder).

Pri tem je treba jasno ločiti sindrom zalivske vojne in posttravmatsko stresno motnjo, ker se oba pojavljata kot posledici 1. zalivske vojne. V primeru sindroma zalivske vojne govorimo o bolezenskem stanju, ki se kaže prek telesnih in psihičnih znakov vojakov, ki so bili izpostavljeni različnim dejavnikom tveganja. Gre za konkretne in merljive bolezenske znake, ki so posledica izpostavljenosti nevarnim snovem in cepljenju vojakov v času vojne. V drugem primeru pa govorimo o psihičnem stanju posameznika, ki je posledica stresnih situacij in travmatičnih dogodkov.

3 PROSTORSKA IN ČASOVNA UMEŠTITEV 1. ZALIVSKE VOJNE

Srednji vzhod predstavlja politično-geografski pojem na področju tromeje med Azijo, Afriko in Evropo, obsega Arabski polotok in Irak, Iran, Afganistan, Kuvajt in Pakistan. Po definiciji Organizacije združenih narodov in nekaterih zahodnoevropskih držav sem uvrščajo naslednje države: Turčija, Ciper, del Grčije, Libanon, Sirija, Izrael, Jordanija, Irak, Kuvajt, Savdska Arabija, Jemen, Južni Jemen, Oman in druge države arabskega polotoka, Iran, Afganistan, Pakistan, Egipt, Libija, Etiopija, Somalija in Sudan (Vojna enciklopedija 1995, 99).

Irak je arabska republika severozahodno od Perzijskega zaliva. Na jugu jo obdajata Savdska Arabija in Kuvajt, na zahodu Jordanija, Sirija na severozahodu, Turčija na severu in Iran na vzhodu (Natek 1991, 194).

Kot država vstopi v mednarodno sfero 11. novembra 1920, in sicer pod nadzorstvom VB, katera je vzpostavila političen in ustaven okvir za delovanje iraške vlade. Britanci so definirali meje brez upoštevanja želja različnih etičnih skupin v državi; najbolj nezadovoljni z nastalo situacijo so bili Kurdi na severu iraškega ozemlja. Leta 1921 je britanski kolonialni urad naredil veliko napako, ko je potegnil novo mejno črto čez južni Irak, da bi nastala nova država Kuvajt. Sedemdeset let kasneje je Sadam Husein ob napadu na Kuvajt trdil, da je napadeno ozemlje vedno bilo del Iraka. Neodvisnost je Irak dosegel šele leta 1931 s koncem britanske nadvlade. Država je leta 1945 postala del Združenih narodov (ZN). Državo je v obdobju 1958–2003 vodila stranka Baas in njen voditelj Sadam Husein. V času njegove vladavine se je država leta 1980 zapletla v osemletno vojno, kar je negativno vplivalo na gospodarstvo. Zaradi slabih ekonomskih razmer in izgovorom, da Kuvajt ne spoštuje državnih mej in si prisvaja iraška naftna črpališča, je le-tega napadel. Napad sta obsodila tako Varnostni svet Združenih narodov (VS ZN) kot tudi Arabska liga, pri čemer je VS ZN uvedel ekonomski embargo, ki je preprečeval kakršno koli trgovanje z Irakom (Ritt in Rivers v Osojnik 2006, 31). Z Resolucijo 678 je bila vsem članicam Združenih narodov dovoljena uporaba vseh potrebnih sredstev pri vojaškem ukrepanju, če se Irak ne bi umaknil iz zasedenega območja. Ker Husein ni pristal na zahteve zaveznikov, se je januarja 1991 začela operacija »Puščavski vihar« (Federation of American Scientists 1990).

3.1 Prva zalivska vojna

Dne 2. avgusta 1990 so tri divizije iraške republikanske garde začele prodirati čez iraško-kuvajtsko mejo ter zasedle glavno mesto Kuvajt. Divizija mehanizirane pehote in tankovska divizija sta napadli iz smeri juga proti mestu Kuvajt, medtem ko je oklepna divizija izvajala podporni napad na zahodu. Posebna specialna divizija je s helikopterskimi napadi bombardirala vladne institucije. Pred invazijo je Irak infiltriral v mesto agente, ki so opravljali nalogo kontrolorjev pri helikopterskem napadu. Tri iraške divizije so se povezale v bližini mesta Al Jahra. Glavne sile so nadaljevale prodor proti Kuvajtu, medtem ko je ena oklepna divizija nadaljevala pot proti jugu, da bi blokirala glavne transportne žile proti Savdski Arabiji (SA). Kuvajtske sile so bile kmalu premagane, saj so iraške sile do 3. avgusta 1990 že zavzele ključne položaje v bližini kuvajtsko-saudske meje. Kuvajtski voditelj in vlada so se po predhodnem opozorilu zatekle v SA. Do 11. avgusta 1990 se je število čet povečalo na 11 divizij oz. okoli 200.000 vojakov z 2.000 tanki; iraška vojska je svoje zaloge premaknila v Kuvajt. Zaradi vdora v Kuvajt in izpopolnjevanja iraških oboroženih sil se je vodstvo SA zbal, da bi Sadam Husein napadel njihovo kraljestvo. Saudski kralj Fahda je na svoje ozemlje sprejel ameriške čete, s čimer je okrepil obrambo. Husein je nato sredi meseca avgusta začel umikati Republikansko gardo s Kuvajta na sever in jo nadomestil z drugimi enotami (Žabkar 1991a, 19).

Invazija se je začela med gospodarsko krizo v Iraku, ki je bila posledica dolgov iz iraško-iranske vojne. Sadam Husein je obtožil Kuvajt, da umetno zadržuje dvig cene surove nafte in da na skupnem naftnem polju načrpa več, kot je bilo dogovorjeno. Poleg tega Irak ni nikoli sprejel državne meje s Kuvajtom, ki jo je določila VB in s katero je Kuvajt postal samostojna država. Po zavrnitvi prošnje za odpis iraških dolgov se je Sadam Husein odločil za invazijo na državo. VS ZN je ostro obsodil Irak, pri čemer je uvedel gospodarske sankcije in sprejel vrsto resolucij (BBC News 1991a).

Kuvajt je s črpanjem prevelikih količin nafte kršil kvote. S tem je nafti nižal ceno in ogrožal Irak, ki je bil odvisen od izvoza nafte in ugodne cene – zlasti po vojni, ko je bil finančno izčrpan in globoko zadolžen. Iraški dolg je znašal okoli 70 milijard dolarjev, pri čemer je bil eden od upnikov tudi Kuvajt. Irak je po vojni želel izhod na morje, višjo ceno nafte in odpis dolga (Stefančič 2001). Zahteval je takojšnji umik iraških enot, razglasil aneksijo Kuvajta kot nično in uvedel sankcije, ki so se nanašale na prekinitev trgovanja in vseh ekonomskih povezav med Irakom in Kuvajtom. Voditelji arabskih držav so za pomoč

prosili ZDA, s čimer so postavili temelje za začetek nameščanja sil na območje Perzijskega zaliva in začetek operacije Puščavski vihar (Žabkar 1991a, 24–25).

3.2 Operacija Puščavski vihar

Aneksija Kuvajta je pomenila za SA tako kratkoročno kot dolgoročno grožnjo varnosti. SA ni mogla kratkoročno izključiti možnosti iraškega napada na naftna polja na severu države in na večja pristanišča v Perzijskem zalivu. Dolgoročno gledano pa bi moč Sadama Huseina in vojaške grožnje s strani Iraka pomenile pritisk na SA in prisililo, da deluje pod vplivom vojaške hegemonije (McCausland 1993, 6–8). Bila je primorana sprejeti ameriško vojaško pomoč.

Ameriške vojaške sile so delovale pod okriljem USCENTCOM-a (United States Central Command – Poveljstvo za srednjo Evropo), katerim je poveljeval general Norman Schwarzkopf. Namen ameriške vojske je bil premakniti vse sile v SA, da bi se odvrnil morebitni iraški napad na to državo. Nato hitro okrepiti sile, predvsem kopenske, za obrambo SA in izvajati prepoved operacij na morju in okrepiti ekonomske sankcije ZDA zoper Irak. Mornariške sile so utrdile svoj položaj v Perzijskem zalivu, ki so okrepile ameriške Združene namenske sile Srednji vzhod, ki so bile v Perzijskem zalivu že od iransko-iraške vojne. Poleg ameriške mornarice sta sodelovali še francoska in britanska.

Ameriške kopenske in letalske sile so prišle tudi v SA, ki so ustvarile osnovo za kasnejši prihod glavnih zavezniških sil – ameriški 7. oklepni korpus, 1. britanska oklepna divizija in 6. francoska lahka oklepna divizija. General Schwarzkopf si je v začetni fazi prizadeval za okrepitev sil, predvsem izpopolnjevanja kopenske bojne sile, ki bi bila na razpolago ob morebitnem iraškem napadu. SA je nudila podporo in zaloge za prihajajoče sile. Zavezniške sile so se okrepile zaradi grožnje iraškega napada na SA predvsem pa zaradi dejstva, da lahko Irak zavzame Kuvajt s šestimi divizijami v petih dneh in glavna naftna polja ter pristanišča (McCausland 1993, 8–20).

Iraška grožnja se ni zmanjšala vse do sredine septembra 1990, ko zahodni vojaški voditelji niso mogli izključiti možnosti napada z uporabo kopenskih in letalskih sil ter balističnih raket. Večina opreme, zalog in streliva koalicijskih sil je prišla s transportom po morju, nekaj tudi po zraku. Pomembno vlogo so igrala tudi saudska letališča in pristanišča, ki so sprejela sile in material znotraj kraljestva. ZDA so si prizadevale za ustanovitev večnacionalne vojaške koalicije arabskih in muslimanskih držav in nekaterih članic Severnoatlantske zveze (tudi Sovjetska Zveza), s čimer naj bi si zagotovili legitimnost nad operacijo (Krunic 2002, 33–34).

V noči iz 17. na 18. januar 1991 je Sadam Husein uresničil svoje grožnje in izstrelil sedem izstrelkov tipa *Scud* na Izrael. Iračani so od napada pričakovali spremembo v razmerju strateških sil v lastno korist, pri čemer so predvideli maščevanje Izraela prek Sirije in/ali Jordanije – kar pa bi povzročilo razpad arabske koalicije in vstop Irana v vojno na stran Iraka ter spreobrnitev vojne v sveto vojno (Žabkar 1991, 22). Mednarodna skupnost ni želela, da se Izrael vključi v vojno, zato je okrepila obrambo Izraela in SA pred iraškimi napadi (prav tam).

Iraška vojska se do 15. januarja 1991 ni umaknila iz Kuvajta. Na strani iraških oboroženih sil je bilo okoli 540.000 vojakov, oblikovanih v pet korpusov z osmimi divizijami Republikanske garde in okoli 35 drugih divizij. Imeli so vojaško opremo vzhodnega izvora, nekaj tudi zahodne tehnike. Iraška vojska je zaradi izkušenj iz dolgih in krvavih vojn veljala za resnega nasprotnika (Slatenšek 2002).

Zavezniške sile pa je sestavljalo približno 750.000 vojakov iz 31 držav, katere je sestavljalo: devet ameriških divizij, sedem kopenskih in dve marinski, britanska oklepna divizija in francoska oklepna divizija in več kot štiri arabske divizije (Krunić 2002, 33–34). 17. januarja 1991 so ob tretji uri ponoči po krajevnem času vojaki, mornarji, letalci in marinci USCENTCOM začeli ofenzivo na Irak s ciljem uveljavitve resolucije Združenih narodov¹ – da Irak umakne svoje sile iz Kuvajta. Šlo je za usklajen napad manevrskih raket, izstreljenih z ladij v Perzijskem zalivu in v Rdečem morju na najbolj branjene cilje, sledil je skrbno pripravljen in načrtovan strateški zračni napad (prav tam).

USCENTCOM je predvidelo, da bodo 3 faze izvedene v roku 18 dni. Glavni napadi v prvi fazi, ki so predstavljali strateško zračno delovanje, naj bi potekali šest dni, druga faza oz. zagotavljanje premoči nad kuvajtskim bojevališčem naj bi trajala en dan. Tretja faza pa je predvidevala zmanjšanje bojne učinkovitosti za polovico znotraj kuvajtskega bojevališča, in sicer v roku deset do dvanajst dni. Četrta faza pa je načrtovala napade zračnih sil v podporo kopenskimi manevrom (McCausland 1993, 26–27).

Devet minut pred tretjo uro zjutraj v noči na 17. januar 1990 so koalicijske sile izstrelile prve bombe na centre zračne obrambe v južnem in zahodnem Iraku, ob 3.00 pa so letala zavezniških sil odvrгла prve bombe na Bagdad, katerim so sledili še napadi raket tipa *tomahawk*. Napadi so se zgodili z namenom uničenja iraškega sistema zračne obrambe. Naslednji dan je prišlo do napadov na strateške in taktične cilje, kot so: jedrska-biološka-kemična proizvodnja, letališča, poveljniška mesta, enote iraške vojske in tri divizije Republikanske garde. Težavo so za zračne sile predstavljala iraške rakete zemlja-zrak,

¹ Resolucija Varnostnega sveta Združenih narodov 660, sprejeta 2. avgusta 1990.

protiletalska artilerija, slabo vreme in zahteven boj proti raketam *Scud*. Zračna premoč zavezniških sil je bila razglašena 27. januarja 1991. V tretjem tednu napadov so bili napadi koalijskih sil usmerjeni na strateške cilje v Bagdadu, strateške cilje v severnem Iraku, na metalce raket Scud na jugu Iraka in na iraške položaje v Kuvajtu. V četrtem in petem tednu se je intenzivnost zračnih operacij na cilje znotraj kuvajtskega bojevališča nadaljevala; iraška mornarica je bila uničena, zračna obramba nevtralizirana, sile in enote na bojevališču pa pod nenehnimi letalskimi napadi (Fras 2004, 42).

Četrta faza operacije se je začela 24. februarja 1991, in sicer po 180. dneh pomorske operacije in 38. dneh zračnega bombardiranja. Cilj je bil izgnati iraške sile iz Kuvajta, uničiti enote Republikanske armade in obnoviti legitimno vlado v Kuvajtu (Krunič 2002, 42). Ob začetku kopenske ofenzive so bile koalijske sile nameščene vzdolž linije od Perzijskega zaliva 480 kilometrov zahodno v puščavi v štirih formacijah: Kopenska komponenta USCENTCOM, Poveljstvo združenih sil – sever, I. marinske ekspedicijske sile in Poveljstvo združenih sil – vzhod; poleg teh sil so bile v Zalivu prisotne še specialne sile (Žabkar 1991a, 18). Dne 24. februarja ob 4:00 uri se je začela kopenska ofenziva, in sicer na ukaz o napadu na iraške položaje s strani USCENTCOM-a. Na začetku ofenzive so iraške kopenske sile ostale na obrambnih položajih znotraj kuvajtskega bojevališča. Kopenska ofenziva koalijskih sil se je nenehno izvajala, in sicer na različne iraške strateške točke. Zasedli so letališča in iraške obrambne položaje, prekinili iraško oskrbovalno pot Glavna cesta 8 proti Bagdadu, kuvajtsko mednarodno letališče, naftna polja in druge (Fras 2004, 56). Do 26. januarja 1991 so koalijske sile vdrle globoko v notranjost Iraka, pri čemer je bilo zajetih 30.000 vojnih ujetnikov in uničenih ali bojno neučinkovitih 26 do 43 iraških divizij (prav tam). Poveljstva združenih sil – sever in vzhod, so nadaljevale proti mestu Kuvajtu, kjer so z letalskimi napadi uničili vojaška in poveljniška vozila, ki so se skušala umakniti iz Kuvajta po glavnih cestah; kot posledica napadov je bilo veliko prevoznih sredstev uničenih na »Cesti smrti«. 27. februarja 1991 so zavezniške sile zavzele mednarodno letališče v Kuvajtu. Ob koncu dne 27. februarja 1991 se je večina iraške vojske predala oz. se začela umikati iz Kuvajta. Dan kasneje, ob osmi uri zjutraj, je začela veljati prepoved spopadov, premirje pa je bilo podpisano 3. marca. Kljub premirju in končanju sovražnosti so se ob umiku iraških enot iz Kuvajta pojavili novi nemiri, ki so jih sprožili prebivalci na jugu Iraka in nezadovoljni vojaki. Iraška represija je bila usmerjena zoper lasten narod, saj so enote Republikanske garde posredovale pri uporabi Šiitov in Kurdev ter civilnemu prebivalstvu (Fras 2004, 60).

V skupno 43 dneh je bilo uničenih okoli 4.000 iraških tankov, 1.000 oklepnih vozil in okoli 3.000 kosov artilerijskega orožja (IMADE 1993, 1110–1115). Iraške sile so delovale ofenzivno le v prvih dneh zračne vojne, nato so bile večinoma v obrambnem položaju.

Čeprav je bila vojna krvava, brutalna in umazana, število žrtev med ameriškimi vojaki ni bilo visoko. V vojni je umrlo 148 ameriških vojakov. Po vojni je umrlo več kot 6.000 ameriških vojakov, ki so v Perzijskem zalivu zboleli za različnimi oblikami rakavih obolenj. Več kot 50.000 ameriških vojakov trpi sindrom zalivske vojne, saj so bili izpostavljeni biokemičnim snovem, predvsem zaradi raket, krogel z osiromašenim uranom, skladišč streliva, radioaktivnih strupov in smrtno nevarnih bakterij, hkrati pa so uživali tablete in cepiva (npr. proti antraksu). Na iraški strani je umrlo več kot 100.000 vojakov, 300.000 jih je bilo ranjenih in 60.000 ujetih; umrlo je 3.500 iraških civilistov in kasneje zaradi posledic vojne (lakota, bolezni itd.) več kot 200.000 (Stefančič 2001).

4 SINDROM ZALIVSKE VOJNE

Sindrom zalivske vojne se nanaša na opis množice kroničnih znakov in simptomov, o katerih so poročali ameriški, britanski, kanadski, češki, danski, saudski, egiptovski in drugi vojaki koalicije držav, ki je delovala v operaciji Puščavski vihar leta 1991. Okoli 100.000 oz. 16 % ameriških veteranov zalivske vojne se je postopoma (v obdobju 6 do 18 mesecev po vojni) začelo soočati z različnimi kompleksnimi znaki in simptomi, kot so utrujenost, vročina, mišični revmatizem, slabost, kratkotrajnost spomina, zmedenost, kožni izpuščaji, driska, kronični bronhitis, depresija in drugi (Gulf War Syndrome Research).

Sindrom zalivske vojne spada med bolezni in nebojne poškodbe, kamor spadajo bolezni in poškodbe, ki so posledica sovražnega delovanja in spremembe telesnega zdravja. Bolezenski povzročitelji so bakterije, virusi, paraziti in ostali organizmi (Dupy 1993, 319). Vse do 20. stoletja je bila možnost vojaka, ki je sodeloval v vojni, precej večja, da bo umrl zaradi bolezni, kot da bo umrl zaradi nasprotnikovega ognja. Delež smrti zaradi bolezni v primerjavi s smrtnimi žrtvami je bil skoraj 3 : 1, predvsem zaradi nesanitarnih pogojev in pustošenja epidemičnih bolezni (Clodfelter 2002, 6). V 1. zalivski vojni je bilo 13 % smrti zaradi bolezni in 87 % ostalih smrti. Skupaj je bilo nebojnih smrti 145, bojnih smrti pa 148. Razmerje je bilo približno 1 : 1. Prva zalivska vojna je bila znana kot ena najbolj »strupenih vojn« v zgodovini, če gledamo z vidika posledic (prav tam).

Splošna definicija človeških izgub v oboroženih spopadih v vojni je: gre za osebo, pripadnika oboroženih sil oz. procesa vojskovanja (bojevanja), za katero je značilna začasna ali trajna neuporabnost (nekoristnost) pripadnika ter tako zmanjšanje številčne velikosti enote zaradi naslednjih razlogov: oseba je mrtva, ranjena, bolna, pogrešana, njen status je neznan itn., ki so nastali zaradi delovanja pripadnika oboroženih sil v boju ali izven njega (nebojne izgube) ali sovražnega ali nesovražnega delovanja v oboroženem spopadu (Buhin 2005, 9).

Sindrom zalivske vojne se sprva ni obravnaval kot bolezen, ampak kot kronično utrujenost. Pojavljale so se težave pri definiranju termina, saj je bilo veliko vzrokov; navadno so združili več različnih opredelitev v eno. Inkubacijska doba pacientov – od nekaj mesecev do nekaj let, se je razlikovala glede na izpostavljenost vojakov v vojni (Slovenska tiskovna agencija 2008).

Kljub temu, da je bilo žrtev med ameriškim vojniki malo, pa so bili ti izpostavljeni različnim stresorjem. Nanašajo se na množico bioloških in kemičnih povzročiteljev, vključno z zemljo, dimom iz naftnih požarov, barvami, raztopili, insekticidi, naftnimi plini in gorenjem različnih stvari, živčnimi organofosfati, osiromašenim uranom, cepljenjem proti antraksu in nalezljivimi boleznimi. Veliko vojakov se je vrnilo domov in počelo normalne aktivnosti. Nekateri pa so čez čas zaskrbljeno začeli poročati o zdravstvenih težavah, ki naj bi bile povezane z vojaško operacijo v Perzijskem zalivu.

Začetna poročila so razlagala sindrom zalivske vojne kot posledico vojnega stresa. Kasneje se je pokazalo, da vojni stres, travme in psihiatrične diagnoze, kot npr. PTSD, niso vzrok. Prva zalivska vojna je bila kratka, število smrtnih žrtev je bilo relativno majhno in večina veteranov ni bila priča smrtim med služenjem. Opredelitev odnosa med medicinsko in psihiatrično boleznijo glede določitve simptomov je bilo zapleteno, saj so lahko utrujenost, kognitivne težave in depresija rezultat tako psihičnih (glavobol, posledica izpostavljenosti strupenim snovem) kot psiholoških vzrokov (travmatične izkušnje, stres ali kronična bolezen). Zaradi različnih obravnavanj sindroma zalivske vojne se pojavljajo različni zaključki in razprave o ustreznosti ene in druge. Zgodnje študije so ugotovile, da je pri veteranih 1. zalivske vojne višja stopnja pojavnosti neznanih simptomov kot pri vojnikih, ki niso služili v Perzijskem zalivu. Koliko vojakov 1. zalivske vojne je dejansko imelo zdravstvene težave? Maja 2004 je bilo ocenjeno, da je 14 % veteranov – ki so bili v 1. zalivski vojni, imelo zdravstvene težave. Več kot 179.000 ali 30 % veteranov je bilo spoznanih kot nesposobnih za služenje v vojski. Vlada in mediji so poročali o okoli 100.000 pa do 700.000 ameriških veteranih (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004).

Epidemološke raziskave za proučevanje zdravja in bolezni v populaciji so pokazale na nerazložljive zdravstvene težave. Raziskave so bile opravljene z veterani iz različnih rodov

oboroženih sil, veteranov iz različnih držav in veterani, ki so služili v različnih območjih bojišča. V raziskavi so opredeljeni simptomi veteranov zalivske vojne in drugih veteranov – podatki so prikazani v Tabeli 4.1.

Tabela 4.1: Nacionalna raziskava veteranov 1. zalivske vojne in njihovih družin

Simptomi	Veterani 1. zalivske vojne (%)	Drugi veterani (%)
glavobol	54	37
bolečine v sklepih	45	27
utrujenost	38	15
depresija	36	22
težave s koncentracijo	35	13
bolečine v mišicah	33	17
driska	31	15
kožni izpuščaji	29	13
kašljanje	24	14
plitko dihanje	24	11
izguba las	23	12
bolečine v trebuhu	23	12
vrtočlavica	22	10
težave z govorjenjem	10	3
težave z ejakulacijo	7	1

(Research Advisory Committee on Gulf War Veteran's Illnesses 2004).

Kot je razvidno iz tabele, obstajajo očitne razlike med veterani 1. zalivske vojne in drugimi, saj imajo slednji nižjo stopnjo pojavnosti simptomov. Pri raziskavi je pomembno upoštevati tudi dejstvo, da se navadno ne pojavi le en simptom, ampak se jih pojavi več

skupaj. Na primer kombinacija glavobola, bolečin v sklepih in driske ob istem času. Naslednja primerjava se nanaša na vprašanje, koliko simptomov so vojaki občutili in prepoznali ob pojavu sindroma. Več kot 30 % vojakov 1. zalivske vojne je imelo 3–6 simptomov in okoli 5 % drugih vojakov je imelo 3–6 znakov sindroma zalivske vojne. Pri pojavu enega ali dveh znakov je bilo stanje približno enako, okoli 30 %, tako vojakov 1. zalivske vojne kot ostalih vojakov. Dokler so bili obravnavani posamezni simptomi, ni bilo mogoče najti jasne povezave s služenjem v 1. zalivski vojni. Razlika se pokaže pri opredelitvi več kot treh simptomov hkrati, kjer imajo veterani 1. zalivske vojne višji odstotek. Pri proučevanju je treba upoštevati pogostost simptomov, njihovo trajanje in pojav več simptomov hkrati (Research Advisory Committee on Gulf War Veteran's Illnesses 2004).

Pojav sindroma je bil najnižji med veterani, ki so služili na krovu ladje (21 %), glede na veterane, ki so služili na kopnem kot podpora (31 %), in najvišji med veterani, ki so sodelovali v zračnih napadih (42 %). Pojav bolezni se razlikuje tudi glede na čas. Tisti, ki so prišli pred začetkom 1. zalivske vojne v januarju leta 1990, so imeli redke znake (9 %), najvišja raven je bila med tistimi, ki so ostali na območju do konca vojne (43 %). Dejavnik časa in lokacije kažeta na to, da je sindrom zalivske vojne povezan s posebnimi značilnostmi v času služenja 1. zalivske vojne, zato ju ni mogoče spregledati (prav tam).

Raziskovalno-svetovalni komitee za proučevanje sindroma zalivske vojne (ZDA) je preučeval korelacijo med naslednjimi potencialnimi vzroki za sindrom zalivske vojne (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004):

1. kemična orožja kot živčni plin,
2. ostanki streliva z osiromašenim uranom,
3. stranski učinki cepljenja vojakov proti antraksu in
4. nalezljive bolezni (paraziti).

4.1 Kemična orožja kot živčni plin

Vojni veterani so bili v času 1. zalivske vojne izpostavljeni kemičnemu, radiološkemu in biološkemu orožju. Kemična vojna je povzročila uničenje skladišč in tovarn kemičnega orožja in izpostavljenost plinu. Kljub majhni izpostavljenosti toksičnim kemikalijam in organosfatom, živčnim plinom in pesticidom so vojaki trpeli za kroničnimi boleznimi. Po tem, ko je bilo razstreljeno skladišče v *Khamisiyahu* leta 1991, je bilo živčnemu plinu

izpostavljenih več kot 125.000 ameriških in 9.000 britanskih vojakov (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004).

Obstajajo študije, ki sindrom zalivske vojne pojmujejo kot posledico izpostavljenosti aflatoksinom in jemanja tablet za zaščito pred iraškim kemičnim orožjem na bazi »acetilholinskih receptorjev«. Oba negativno vplivata na zdravstveno stanje vojakov in povzročata resne težave živčnega sistema in notranjih organov. O tem, kako nevarni sta snovi, priča njuna uporaba v kmetijstvu in v teroristične namene. Raziskava govori predvsem o ameriških vojaki, medtem ko podatkov o obolelih iraških vojaki in civilistih ni bilo vključenih, čeprav so bili prav tako izpostavljeni podobnim dejavnikom ogrožanja (Slovenski kemijski portal).

Ameriška znanstvenica Beatrice Alexandra Golomb s kalifornijske univerze je odkrila vzrok te bolezni. Ameriški vojni veterani so sindrom zalivske vojne dobili zaradi uživanja kemičnih substanc, ki jih je predpisovala vojska. Oboleli so imeli naslednje težave: kronična utrujenost, nespečnost, depresija, motnje v spominu in slabo psihično stanje. Seznanila se je z vojnimi veterani in proučila več vrst sindroma zalivske vojne in pri tem sklenila, da stres, ki so ga vojaki doživeli med vojno, ne more biti vzrok za nastanek take psihoze, saj je vojna trajala premalo časa. Prvega povzročitelja predstavljajo tablete na bazi »acetilholinskih receptorjev«, ki so jih predpisovali vojakom z namenom zaščite pred iraškim plinskim napadom. Povečana koncentracija teh receptorjev v krvi naj bi povzročila razgradnjo acetilena – posebne esence v živčevju, ki uravnava delovanje živčevja. Uporaba tablet na bazi »acetilholinskih receptorjev« naj bi povzročila bolezensko stanje človeka. Hkrati je »acetilholinski receptor« sestavni del nekaterih pesticidov, ki jih uporabljajo v kmetijstvu; pri tem naj bi kmetje, ki uporabljajo omenjene kemikalije, trpeli za boleznijo, močno podobna sindromu zalivske vojne (Golomb 2008).

V 1. zalivski vojni so se najpogosteje uporabljali kot bojni strupi »aflatoksini«, ki jih tudi povezujejo z nastankom sindroma zalivske vojne. V tem primeru so ameriški vojaki obolevali za rakom, predvsem rakom jeter – vendar dokazov ni! Irak je proizvedel 2.390 litrov tega toksina, pri čemer naj bi ga 1.580 litrov porabil za izdelavo sedmih bomb. Njihovo delovanje je bilo odvisno predvsem od koncentracije in izpostavljenosti toksinu (Slovenski kemijski portal). Kronično se lahko zastrupimo, kadar smo »aflatoksinu« izpostavljeni dlje časa, vendar v manjših količinah. Kaže se v povečanem in bolečem žolčniku, slabi imunski odpornosti in tudi slabši koagulaciji krvi, kronična izpostavljenost »aflatoksinu« pa lahko vodi do ciroze in raka jeter. Preventivno se je treba izogibati kontaminirani hrani, vendar obstaja problem, saj se »aflatoksina ali glivic »aspergillus« ne da zaznati, ker so brez vonja in

okusa. Aflatoksin naj bi se kot testno orožje uporabljal v 1. zalivski vojni s strani Iračanov, pri čemer učinkovit protistrup zanj ni znan (Munda 2012).

Oddelek za zadeve vojnih veteranov je v poročilu proučeval povezavo med izpostavljenostjo toksinom in razvojem sindroma. Na živčni sistem vplivajo kemični bojni strupi, npr. mestinon, in nekatere vrste pesticidov, ki imajo podobne učinke. Vojaški uradniki so bili že pred začetkom 1. zalivske vojne zaskrbljeni, da bo iraški režim uporabil kemična sredstva bolj očitno, kot je to storil v vojni z Iranom. V času vojskovanja naj bi bilo slišanih na tisoče alarmov, veterani so po vrnitvi domov poročali o neznanih simptomih – vlada pa je zavračala možnost, da bi kemično orožje v 1. zalivski vojni sploh bilo uporabljeno (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004). Britanski vojaki so na bojišču uporabljali t. i. alarmne izvidniške sisteme (NAIAD). NAIAD je sistem za kemično in biološko detekcijo, ki je nameščena nekoliko proč od vojaške enote in se avtomatsko sproži, če zazna kakšno nezaželeno snov. Med namestitvijo vojakov so se ti detektorji sprožili ob različnih priložnostih – dim iz helikopterjev ali džipov in cigaretni dim, zato so vojaki prenehali z uporabo zaščitnih mask. Veliko število alarmov je med 1. zalivsko vojno na vojake delovalo zavajajoče, in jih niso vzeli resno. Dne 19. januarja 1991 so bile zaradi zračnega napada koalicijske sile izpostavljene majhnim (nesmrtonosnim) količinam kemično in biološko aktivnih snovi, ki so bile izpuščene v iraškem napadu z raketnimi konicami, raketami, topništvom in letalskim strelivom (Medical News).

Kasnejša poročila veteranov so govorila o tem, da so vojaki oboleli po tem, ko so jemali »NAPP tablete« za preprečitev živčnih bolezni in z aktivno sestavino mestinon, ki so jih vzeli kot zaščito pred kemičnim napadom (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004).

Potrditve o izpostavljenosti kemičnim snovem je prišla, ko so Američani uničili skladišče orožja v *Khamisyah* (Irak). Najprej so trdili, da je bilo orožje za kemično, biološko in jedrsko orožje uničeno kasneje, in sicer po vojni. Ministrstvo za obrambo je kasneje poročalo, da je skladišče vsebovalo živčna agenta sarin in ciklosarin, kar je spodbudilo proučevanje o tem, koliko in kateri veterani so bili ogroženi in v kakšni meri. Po številnih prizadevanjih in proučevanjih je bilo okoli 100.000 vojakov izpostavljenih, vendar je vprašanje, ali so te številke dokončne. Glede na vojaška poročila pa naj bi bilo 75 % uničenih tovarn in skladišč kemičnega orožja že med vojno. Pojavilo se je vprašanje, če lahko takšna izpostavljenost vodi v bolezen. Kot majhna doza je definirana količina, ki ne povzroči očitnih znakov in simptomov v času izpostavljenosti (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004).

S proučevanjem sarina se je povečalo testiranje na živalih, ki je pokazalo, kako lahko izpostavljenost nizki dozi sarina vpliva na kronične indikatorje, kot so nevrološke in imunološke poškodbe. Komite je glede na te raziskave zaključil, da je majhna količina sarina lahko vzrok za kronično težavo. Oba sta živčna strupa, ki spadata v družino, imenovano »acetylcholinesterase inhibitors (AChEi)«, ki vključuje tudi različne vrste pesticidov in mestinon – aktivna snov v »NAPP« tabletah, ki se uporablja za zaščito vojakov pred živčnimistrupi. Toksični učinki AChEi se kažejo v vplivanju na encim, ki uniči »acetylcholine« (ACh), ki je eden od glavnih živčnih prenašalcev v živčnem sistemu (prav tam).

4.2 Strelivo z osiromašenim uranom

Strelivo z osiromašenim uranom je bilo razvito v 70. letih 20. stoletja na Zahodu kot odgovor na nevarnost iz Vzhoda oz. Sovjetske zveze. Takšno strelivo je bilo prvič uporabljeno v 1. zalivski vojni. Osiromašen uran je stranski proizvod pri proizvodnji obogatene urana za jedrska orožja in goriva za jedrske reaktorje ter je 1,7-krat težji od svinca. Obogaten uran je v primerjavi z volframom bolj dosegljiv, cenejši, ima veliko gostoto in je vnetljiv v zraku. Ne uporabljajo ga zaradi njegove radioaktivnosti, ampak velike gostote, saj imajo takšni izstrelki zelo veliko kinetično energijo in prebojnost. Strelivo s penetratorji osiromašenega urana so Američani prvič uporabili v 1. zalivski vojni leta 1991 proti iraškim oklepnikom. Orožje se je izkazalo za učinkovito, vendar je njegova uporaba vplivala na zdravje vojakov. Povečalo se je število rakavih obolenj tako med vojaki kot med iraškim civilnim prebivalstvom. Ob tem so se pojavila vprašanja o tem, če so bolj nevarni ostanki streliva z osiromašenim uranom – povečana radiacija, ki se pojavi v okolici vozila po zadetku in po nekaj dneh izgine – ali staljeni ostanki oklepov tankov in oklepnikov ter staljena notranjost, ki je iz umetnih mas. Večina objavljenih raziskav kaže, da ne obstaja povezava med osiromašenim uranom in rakom; nekaj raziskav je dostopnih, vendar necelovitih, nekatere so označene pod terminom vojaška skrivnost. Levkemija, ki je posledica povečane radioaktivnosti, se pojavi po več letih (petih); mogoče jo je odkriti s pregledom krvi in kostnega mozga (Bertell 1994).

Dr. Asaf Durakovic je uporabo osiromašenega urana v prvi zalivski vojni ocenil na 320 ton. Uran je bil uporabljen v plašču oklepa kot zaščita pred izstrelki. Ko je eksplozivno sredstvo zadelo plašč, se je ta razpočil na veliko delčkov, ki so postali del atmosfere. Vojaki so vdihavali »onesnažen zrak«, delci so ostali v njihovih pljučih, kar bi lahko povzročilo raka. Nekateri so vstopili v krvni sistem in prizadeli jetra in kosti. Neodvisni testi so pokazali na

visoko raven urana v urinu vojakov. Kljub številnim neodvisnim študijam in raziskavam sta ameriška in britanska vlada zanikali obstoj sindroma in sta izvajali lastne študije (CNN News 2000).

Iraško ministrstvo za človekove pravice je sprožilo tožbo proti VB in ZDA, zaradi uporabe bomb z osiromašenim uranom. Tožbo in zahtevke za odškodnino naj bi sprožili na podlagi ugotovitev in poročil iraškega ministrstva za znanost in okolje. Vojaški strokovnjaki v Iraku so ocenili, da je bilo v bombnih napadih uporabljenih okoli 2000 ton osiromašenega urana. Zaradi sevanja se je povečalo število deformiranih otrok in rakavih obolenj (Hunter 2010).

Pri otrocih britanskih vojakov, ki so se bojevali v Zalivski vojni in kjer je bilo uporabljeno strelivo z osiromašenim uranom, so raziskave pokazale, da se je število raznih razvojnih nepravilnosti otrok povečalo za približno 50 % – v primerjavi z otroki, katerih očetje ali matere niso prišli v stik z osiromašenim uranom oz. niso bili udeleženi v vojskovanju v Perzijskem zalivu. Vojakom, ki so bili izpostavljeni osiromašenemu uranu, so predlagali terapijo odstranjevanja težkih kovin iz telesa (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004).

Zaradi sorazmerno široke uporabe osiromašenega urana se pojavlja vprašanje o njegovem vplivu na zdravje vojakov v 1. zalivski vojni. Orožje z osiromašenim uranom so prvič uporabili ameriški vojaki predvsem zaradi taktičnih prednosti in doseganja prevlade na bojišču. Obstajala naj bi korelacija med uporabo tovrstnega orožja in rakom, vendar pa ni jasnih dokazov, celovitih raziskav in javno dostopnih podatkov. Irak naj bi zaradi posledic uporabe ogromne količine osiromašenega urana zahteval odškodnino, saj je bilo poleg vojakov prizadeto tudi civilno prebivalstvo, ki je bilo neposredno izpostavljeno radioaktivnosti na vojnem območju. Povezanosti vsekakor ne gre prezreti, saj so posledice očitne in nastala škoda nepopravljiva! Tako ZDA kot VB sta zanikali možno korelacijo med vzrokom in posledicami, čeprav je bilo opravljenih veliko neodvisnih raziskav, ki so kazale na prisotnost urana v telesu vojakov. Hkrati se pojavlja vprašanje etičnosti pri uporabi takega orožja v spopadu.

4.3 Cepljenje proti antraksu

Med operacijo Puščavski vihar je bilo proti antraksu cepljenih 41 % ameriških in 57 % britanskih vojakov. Cepivo je povzročilo hude lokalne reakcije na koži, ki so trajale več tednov in mesecev. Kljub temu, da je FDA cepivo odobrila, za to cepivo ni bilo nikoli opravljenih kliničnih preiskav. 20.000 vojakov je bilo zaradi vbrizgavanja cepiva v letih

1998–2000 hospitaliziranih (BBC News 2004). Ocenjeno je bilo, da je mestinon prejelo 250.000 vojakov. Rezultati ugotovitev so posledica individualnih preiskav. Snov je bila nevarna v primeru, da je bil vojak izpostavljen visoki temperaturi oz. odprtemu ognju ali insekticidom in pesticidom, saj se je tako povečala njena toksičnost. Vojakinje so z jemanjem mestinona vplivale na zdravstveno stanje pozneje rojenih otrok (Lundy 1997).

Dr. Rima Laibow je odkril, da je v cepivu proti prašičji gripi Focetria 9,75 mg skvalena, ki ga povezuje z nastankom obolenj, kot so težave imunskega sistema, paraliza, avtizem, Alzheimerjeva bolezen in sindrom zalivske vojne. V ZDA so ga skrivoma uporabljali veliko let, ker oblasti niso nikoli dobile dovoljenja za njegovo uporabo. 60.000 ameriških vojakov je pristalo v bolnišnicah zaradi bolezni, zato je leta 2004 Vrhovno ameriško sodišče prepovedalo obvezno cepljenje s temi cepivi. Dr. Rima je odkril, da ima cepivo proti prašičji gripi kar milijon krat več skvalena kot eksperimentalno zdravilo ameriške vojske, ki je poznano pod imenom »cepivo A«. To je v neskladju z ameriškimi zakoni in zdravstveno etiko, zato bi morale tako početje oblasti obsoditi (BBC News 2004). Vojaki, ki so bili udeleženi v 1. zalivski vojni, so prejeli netestirana Novartisova cepiva proti antraksu, kjer je bil že prej omenjen skvalen. Kar pri 30 % vseh vojakov so se razvile netipične avtoimunske bolezni (sindrom zalivske vojne), kar nekateri strokovnjaki povezujejo ravno s skvalenom in cepljenjem. Namreč, tudi pri enotah, ki nikoli niso bile v Perzijskem zalivu, a so bile kasneje cepljene, so opazili podobne simptome bolezni. Od vseh vojakov, ki so prejeli cepivo med leti 1998 do 2000, jih je bilo 20.000 hospitaliziranih. Vendar pa Pentagon ni nikoli seznanil Kongresa s temi številkami (Blaylock 2009).

Študija, ki so jo objavili leta 2000 v reviji American Journal of Patology, pravi, da je en sam odmerek skvalena pri poskusnih živalih sprožil kronično vnetje sklepov, ki ga poznamo tudi kot revmatoidni artritis. Doslej je bil ta dodatek zelo redko uporabljen in se je vedno pokazal kot zelo problematičen. Težave, ki jih še zdaj imajo tisti, ki so dobili cepivo s tem dodatkom, so zelo številne – od artritisa, fibromalgije, občutljivosti na svetlobo, kronične utrujenosti, izgube spomina, multiple skleroze, težav s ščitnico, kronične diareje, nočnega potenja, nenehno povišane temperature itd. (Carlson in drugi 2000).

Kljub sporazumom med FDA in Ministrstvom za obrambo o prostovoljnem cepljenju so mnogi veterani povedali, da niso vedeli, kaj so jim dali v cepiva, kakšna so tveganja in posledice. Medicinsko osebje ni poročalo in vodilo zdravstvenih evidenc o težavah in bolečinah, ki so jih vojaki utrpeli s cepljenjem. Veterani menijo, da so bili s cepivom oškodovani (Miller 1996).

O posledicah jemanja »zdravil« obstajajo pričevanja številnih udeleženih vojakov v 1. zalivski vojni. Nekateri so se tudi javno izpostavili, da bi dokazali obstoj bolezni in opozorili na resne zdravstvene težave. Drugi so zahtevali odškodnino za nastale težave in predčasno upokojitev ter status vojnega veterana.

52-letni Richard Turnbull, vojni veteran, je imel težave z dihanjem in bolečinami v prsnem košu, izgubo spomina in koncentracije in dovzetnostjo za kancerogene tumorje. Povedal je, da so vojaki v roku 10 minut prejeli tablete proti kugi, antraksu in malariji ter tablete za živce. Vzeli so jih zaradi nevarnosti pred iraškim kemičnim in biološkim orožjem (BBC News 2011).

4.4. Nalezljive bolezni

Mešanice pesticidov, repelentov proti insektom in cepiv proti kemičnemu orožju so dokazano povzročile hude živčne motnje pri veteranih 1. zalivske vojne. Poskusi na živalih so pokazali, da lahko pride do hudih živčnih motenj in izjemno povečane agresivnosti. Kazale so se težave pri razvoju živčevja (učinek na hormone ščitnice, povečana občutljivost za okoljski stres), motnje spomina (kratkotrajni spomin, težave z zbranostjo pri učenju itd.) in motorične motnje (neusklajena motorika rok in oči). Prizadet je bil imunski sistem in ovirano delovanje spolnih žlez (Nicolson in drugi 1991). Znano je, da je bila uporabljena velika količina malationina, fenitortina, propureksa, deltametrina in permetrina – ki so živčni toksični povzročitelji in mnogi med njimi povzročajo kancerogene bolezni in mutacije (Bertell 1994).

Sindrom zalivske vojne lahko razložimo tudi s kroničnimi patogenimi bakterijskimi okužbami – npr. z mikroplazmo, ki je najmanjši prost živ organizmi. Ima visoko stopnjo neobčutljivosti na antibiotike. Mikroplazma povzroča okužbo dihal, širi pa se prek stika s kapljicami iz nosu ali žrela okuženih ljudi, še posebej, ko kašljajo ali kihajo. Značilni simptomi so: vročina, kašelj, bronhitis, vnetje grla, glavobol in utrujenost; skupni rezultat okužbe je pljučnica. V študiji je sodelovalo 2000 ameriških in britanskih vojakov, v 40 % so bili potrjeni znaki okužbe (Research and Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004). Okužbe z bakterijami so bile najdene pri veteranih in njihovih družinah, ki so imeli podobne simptome. Senat ZDA je pri proučevanju 1.200 družin ugotovil, da je v okoli 77 % primerov partnerjev in 65 % rojenih otrok imelo simptome in znake sindroma zalivske vojne (Bertell 1994).

Kronične bakterijske okužbe so lahko zdravili z antibiotiki ali s hiperbarično kisikovo terapijo, kjer gre za vdihovanje 100 % kisika v prostoru pod pritiskom. Uporablja se za zdravljenje resnih okužb, mehurčkov zraka v žilah in ran, ki so posledica sladkorne bolezni ali poškodbe sevanja. Pri nekaterih se je pojavila nenormalno visoka stopnja prisotnosti določenih snovi – žleza ščitnica, hormon aldosteron in kortizol ter vitamin B12 (Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses 2004). Leta 1993 je ameriška vlada sklicala razpravo glede zdravstvenih problemov veteranov zalivske vojne in oblikovala seznam strokovnjakov, pristojnih za proučevanje problematike. Vojni veterani so samoiniciativno organizirali konferenco, na kateri so predstavili vzroke in načine zdravljenja bolezni. Strokovnjaki so ugotovili, da simptomi in znaki vojnih veteranov nimajo psihološkega izvora bolezni. Veteranom, ki so odkrili prisotnost bakterij v urinu, so dali antibiotike. Veliko agresivnih patogenskih okužb je bilo uspešno pozdravljenih z antibiotikom »doxycycline«. Inkubacijska doba (od meseca do več let) je bila odvisna od izpostavljenosti vojakov in se je kazala v obliki vročine in bolezni, ki so jih povzročili biološki agensi (Nicolson in drugi 1991).

Najnovejše raziskave razkrivajo presenetljiva dognanja o toksičnih učinkih nitratov skupaj s pesticidi na nevroendokrini sistem, imunski sistem in človekovo vedenje. Najvidnejša posledica je vsesplošen upad odpornosti proti vsem okužbam in zunanjemu stresu. Dokazana je neposredna in posredna povezava s poškodbami imunskega sistema. Lahko gre za motene fiziološke povezave hipotalamus-hipofiza-ščitnica-nadledvična žleza (kortikosteroidni hormoni), pri drugi pa za neposreden vpliv na genezo in učinkovitost limfocitov B in T. Prav tako je prizadet t. i. defenzivni encimski sistem, ki deluje pri razstrupljanju organizma in ima torej bistveno vlogo pri obrambi proti kemičnemu stresu (Špogar 2002).

5 ZAKLJUČEK IN VERITIFIKACIJA RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA

V diplomski nalogi z naslovom »Sindrom zalivske vojne (1990–1991)« so bili najprej predstavljeni temeljni koncepti proučevanja, kot so vojna, veteran, sindrom zalivske vojne, 1. zalivska vojna in post-travmatska stresna motnja. Sledila je prostorska in časovna umestitev 1. zalivske vojne in opis dogajanja operacije »Puščavski vihar«. Predstavljeni so bili različni vzroki za sindrom zalivske vojne – kemično strelivo, strelivo z osiromašenim uranom, cepljenje proti antraksu in nalezljive bolezni. Cilj diplomske naloge je bil ugotoviti, ali lahko na primeru sindroma zalivske vojne govorimo o bolezni s specifičnimi znaki in resnimi posledicami.

Zalivska vojna se je začela z operacijo »Puščavski vihar«, s katero je mednarodna skupnost osvobodila Kuvajt, ki ga je zasedel Irak pod vodstvom Sadama Huseina. Operacija se je začela s silovitimi zračnimi napadi, ki jim je čez teden dni sledila obsežna kopenska ofenziva. 580.000 zavezniških vojakov iz 31 držav se je pod ameriškim poveljstvom spopadlo s 540.000 iraškimi vojaki.

Na podlagi prebrane literature sem ugotovila, da je sindrom zalivske vojne neposredno povezan s služenjem vojakov v 1. zalivski vojni. Nejasnosti se pojavljajo pri opredeljevanju vzrokov in simptomov sindroma zalivske vojne, saj različne raziskovalne institucije, vladne službe in politična oblast različno definirajo sindroma zalivske vojne. Kontradiktornost njihovega proučevanja se kaže v tem, da nekatere izpostavljajo vzroke in druge posledice sindroma zalivske vojne ter v različni uporabi metod raziskovanja (intervjuji, psihološki testi, laboratorijske preiskave itd.). Problem se pokaže že pri samem definiranju sindroma zalivske vojne, saj ne gre za »bolezen« z jasnimi simptomi in znaki, ampak se več različnih dejavnikov prepleta med sabo, zato je enotna definicija skoraj nemogoča.

Termin sindrom zalivske vojne se nanaša na množico različnih simptomov, ki so se začeli postopno pojavljati pri vojakih po končanju služenja v Perzijskem zalivu. Opredelitev sindroma zalivske vojne ni mogoča, saj je pojav sindroma zalivske vojne tako kompleksen, da ga ne moremo posplošiti na vse veterane 1. zalivske vojne. Pri nekaterih so bolj izraziti telesni znaki, pri drugih kognitivne sposobnosti ali kombinacija obeh. Prav tako je za različne oblike pojavljanja sindroma zalivske vojne težko opredeliti en sam način zdravljenja. Razvoj

sindroma je glede na različne študije povezan z uporabo kemičnega orožja, streliva z osiromašenim uranom, cepljenjem proti antraksu ali z nalezljivimi boleznimi.

Prva zalivska vojna je veljala za kemično vojno, saj so bili vojaki v času služenja izpostavljeni različnim toksičnim kemikalijam, pesticidom in živčnim plinom. Po podatkih naj bi bilo zaradi eksplozije skladišča v *Khamisiyahu* živčnim trupom izpostavljenih več kot 125.000 ameriških in 9.000 britanskih vojakov. Zdravstveno stanje vojakov naj bi resno ogrožala aflatoksin in »NAAP« tablete za zaščito pred kemičnim orožjem. V 1. zalivski vojni so Američani zaradi taktičnih prednosti uporabili orožje z osiromašenim uranom, ne da bi se zavedali nevarnosti njegove uporabe. Med vojaki se je povečalo število primerov z rakovimi obolenji, prav tako so bili prizadete kosti, jetra in pljuča. Med možne vzroke za razvoj sindroma zalivske vojne spada tudi cepljenje proti antraksu, kjer so vojaki jemali tablete mestinonom in prejeli cepiva s skvalenom. Uporaba obeh je postavljala različne moralno etične pomisleke, saj sta bili uporabljeni v neskladju z ameriškimi zakoni in zdravniško etiko. V času služenja v prvi zalivski vojni so na živčni sistem vojakov vplivali pesticidi in repelenti, ki so povzročali motnje spomina, težave pri razvoju živčevja in motorične motnje. Veterani so bili izpostavljeni posebni vrsti bakterije – mikroplazma, ki je povzročila okužbo dihal, visoko vročino, glavobol in utrujenost; obolele so zdravili z antibiotikom »doxycycline«.

Skozi diplomsko nalogo me je vodilo naslednje raziskovalno vprašanje: Zanima me, ali lahko o pojavu sindroma zalivske vojne – na primeru 1. zalivske vojne (1990–1991), govorimo kot o bolezenskem stanju z resnimi posledicami?

V najpreprostejši definiciji o bolezni govorimo kot o nenormalnem stanju organizma, kjer je moteno delovanje telesnih funkcij in je povezano s posebnimi bolezenskimi težavami in znaki. Glede na to opredelitev lahko hipotezo potrdim, saj se je na primeru sindroma zalivske vojne pokazalo na številne možne povzročitelje, ki se rezultirajo tako v motenju normalnega delovanja človeškega organizma kot v obliki specifičnih težav in simptomov. Težko je opredeliti samo enega povzročitelja, saj so bili vojaki v času 1. zalivske vojne izpostavljeni več različnim dejavnikom tveganja. Potrebna je širša definicija sindroma zalivske vojne kot bolezni, da zajamemo vse potencialne povzročitelje, simptome in načine zdravljenja. Prva, ki je sindrom zalivske vojne priznala, je bila VB leta 2002. Njegov obstoj so postopno priznale tudi druge države, predvsem zaradi povečanja števila obolelih vojakov. V ZDA so sindrom

zalivske vojne priznali kot bolezen leta 2008 po opravljenih raziskavah s strani Posebne komisije. Njegovemu priznanju so se izogibali predvsem zato, ker so se bali morebitnih zahtevkov za odškodnino, brezplačno zdravljenje (invalidnina, socialna pomoč in dolgotrajna nega na domu) in predhodno upokožitev – kar bi povzročilo ogromne stroške na strani držav. Nekdaj »imaginaren« pojav je postal še kako resničen in resen problem.

Sindrom zalivske vojne še vedno obstaja, čeprav je od 1. zalivske vojne minilo že več kot 20 let. Obstaja množica študij, raziskav in analiz različnih organizacij, inštitutov in zdravstvenih ustanov, kar zahteva preudarno in sistematično obravnavo proučevane tematike – upoštevajoč verodostojnost, natančnost in strokovnost. Pomembno je, da se o sindromu zalivske vojne v družbi kritično razpravlja, da se v bodoče izognemo podobnim dogodkom. Veterani si še vedno prizadevajo za svoje pravice, saj jim je bila v 1. zalivski vojni povzročena neizmerljiva in nepopravljiva škoda. Prek različnih društev in organizacij za veterane z osebnimi izpovedmi soočajo druge s kruto realnostjo, ki jih je doletela.

Zavedati se je treba, da sindrom zalivske vojne obstaja in da gre za resen problem, ki zahteva resno obravnavo tako s strani vlad, znanstvenih organizacij in vojaške institucije posameznih držav ter da je sprenevedanje o njegovem obstoju kot boleznini nedopustno. Z njegovimi posledicami se je treba soočiti in sprejeti vse možne ukrepe, da se te posledice omili ali odpravi. V prihodnje pa je treba storiti vse, da se podobnim dogodkom izogne, saj je njihova cena previsoka!

6 LITERATURA

1. *American Heritage Dictionary*. Dostopno prek: <http://www.answers.com> (14. april 2012).
2. *American Rescue Team Internatinonal: Post-Traumatic Stress Disorder*. Dostopno prek: <http://www.amerrescue.org/ptsd.htm> (1. marec 2012).
3. BBC News. 1991. *Zalivska vojna 1990–91: Invazija na Kuvajt 2. avgust 1990*. Dostopno prek: http://www.bbc.co.uk/slovene/special_021210_saddam/kuwait_invasion.shtml (12. maj 2012).
4. --- 1996. *Sadamov Irak: Posledice od 1991*. Dostopno prek: http://www.bbc.co.uk/slovene/special_021210_saddam/kuwait_invasion.shtml (14. april 2012).
5. --- 2004. *Gulf war veterans blames vaccines*. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/3906865.stm> (19. julij 2012).
6. --- 2011. *Hull hospital pioneers Gulf War Syndrome teatment*. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-humber-14685953> (26. avgust 2012).
7. Bertell, Rosalie.1994. *Gulf War Syndrome, Depleted Uranium and the Dangers of Low-Level Radiation*. Dostopno prek: http://www.ccnr.org/bertell_book.html (21. april 2012).
8. Bradford, James C.2006. *International Encyclopedia of Military History*. Abingdon, New York: Routledge.
9. Blaylock, Russel. 2009. *Ne cepite se!* Dostopno prek: <http://ateistek.wordpress.com> (12. april 2012).
10. Buhin, Luka. 2005. *Človeške izgube oboroženih sil ZDA v izbranih vojnah 20. in 21. stol.* Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
11. Carlson, Barbro, Asa M. Jansson, Anders Larson, Anders Bucht in Johnny C. Lorentzen. 2000. *The Endogenous Adjuvant Squalene Can Induce a Chronic T-Cell-Mediated Arthritis in Rats*. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1850095/> (22. februar 2012).
12. Clausewitz, Von Carl. 2004. *O vojni*. Ljubljana: Sturia Humanitatis.
13. Clodfelter, Micheal. 2002. *Warfare and armed conflicts: a statistical reference to casualty and other figures*. New York: McFarland & Co.
14. CNN News. 2000. *Gulf War soldiers may have »inhaled uranium«*. Dostopno prek: <http://archives.cnn.com/2000/WORLD/europe/09/03/france.gulf/index.html> (3. marec 2012).

15. Dandeker, Christopher, Samantha Thomas in Mairead Dolan. 2005. *Feasibility Study on the Extent, Causes, Impact and Costs of Rough Sleeping and Homelessness Amongst Ex-Service Personnel in a Sample of Local Authorities in England*. King's College: King's Centre for Military Health Research.
16. *Dictionary.com*. Dostopno prek: <http://dictionary.reference.com/> (4. april 2012).
17. Dupuy, Trevor N. 1993. »Attrition: Personnel casualties.« *International Military and defense encyclopedia*, 3. Washington, New York: Brassey's Inc.
18. Federation of American Scientists. 1990. *UN Council Security Resolution 678*, sprejeta 29. november 1990. Dostopno prek: <http://www.fas.org/news/un/iraq/sres/sres0678.htm> (12. april 2012).
19. Fras, Romana. 2004. *Zalivska vojna*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
20. Freedman, Lawrence. 1994. *War*. Oxford, New York: Oxford University Press.
21. Golomb, Beatrice Alexandra. 2008. Acetylcholinesterase inhibitors and Gulf War illnesses. *Proc Natl Acad Sci USA* (105): 4295–4300.
22. *Gulf War Syndrome Research*. Dostopno prek: <http://www.immed.org> (3. marec 2012).
23. HelpGuide.org. 2012. *Post-Traumatic Stress Disorder: Symptoms, Treatment and Self-help*. Dostopno prek: http://www.helpguide.org/mental/post_traumatic_stress_disorder_symptoms_treatment.htm (12. marec 2012).
24. Hunter, Greg. 2010. *Iraq Planning to Sue U.S. and U.K. Over Depleted Uranium Munitions*. Dostopno prek: <http://usawatchdog.com/iraq-planning-to-sue-u-s-and-u-k-over-depleted-uranium-munitions/> (10. februar 2012).
25. *International Military and Defense Encyclopedia*. 1993. Washington, New York: Brassey's.
26. Jogan, Savin. 1997. *Mednarodno vojno (humanitarno) pravo*. Ljubljana: Center vojaških šol MORS.
27. Krunič, Zvonko. 2002. *Strateške izkušnje zalivske vojne leta 1991*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
28. Lundy, Paul. 1997. *Stress and the Production of CNS Effects of Pyridostigmine : A Commentary*. Dostopno prek: <http://www.asanltr.com/ASANews-97/Pyridostigmine.html> (3. marec 2012).
29. McCausland, John. 1993. *The Gulf conflict, military analysis of the lessons of the Gulf war recommendations for future security in the region*. London: Brassey's for The International Institute for Strategic Studies.

30. *Mala splošna enciklopedija, 3. Knjiga (P–Ž)*. 1973. Ljubljana: DZS.
31. Mann, J.C. 1983. *Legionary Recruitment and Veteran Settlement During Principate*. London: Institute of Archaeology.
32. Medical Encyclopedia. *Post-traumatic stress disorder*. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov> (1. marec 2012).
33. Medical News. *What is Gulf War Syndrome?* Dostopno prek: <http://www.news-medical.net/health/What-is-Gulf-War-Syndrome.aspx> (12. maj 2012).
34. Miller, Neil Z. 1996. *Experimental Vaccines and Gulf War Syndrome*. Dostopno prek: <http://thinktwice.com/gulfwar.htm> (2. marec 2012).
35. Munda, Miha. 2012. *Aflatoksin: Zahrbtni strup v hrani*. Dostopno prek: <http://www.ekomagazin.si/Prehrana/Prehrana/Aflatoksin.html> (1. maj 2012).
36. Natek, Karel. 1991. *Države sveta 2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
37. Nicolson, L. Garth, Marwan Y. Nasralla, Joerg Haier, Robert Erwin, Nancy L. Nicolson in Richard Ngwenya. 1991. Mycoplasmal Infections in Chronic Illnesses: Fibromyalgia and Chronic Fatigue Syndromes, Gulf War Illness, HIV-AIDS and Rheumatoid Arthritis. *Medical Sentinel* (4): 172–176.
38. Osojnik, Davorin. 2006. *Analiza objektivnih dejavnikov vojne v Iraku*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
39. Research Advisory Committee on Gulf War Veterans' Illnesses. 2004. *Scientific Progress in Understanding Gulf War Veterans' Illnesses: Report and Recommendations*. Dostopno prek: http://www.va.gov/RACGWVI/docs/Committee_Documents/ReportandRecommendations_ScientificProgressinUnderstandingGWVI_2004.pdf (21. maj 2012).
40. Slatenšek, Bojan. 2002. Drugi puščavski vihar: Kakšen je bil prvi ameriški napad na Irak in po čem se bo od njega razlikoval drugi. *Mladina* 35, 3. november. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/96252/drugi-puscavski-vihar/> (21. maj 2012).
41. Slovenska tiskovna agencija. 2008. Zalivski sindrom je resnična bolezen. *Delo.si*, 18. november. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/71154> (15. maj 2012).
42. Slovenski kemijski portal. 2012. *Biološko orožje: Aflatoksin*. Dostopno prek: <http://www.kemija.org/index.php/kemija-mainmenu-38/24-kemijacat/211-bioloko-oroje-aflatoksin> (4. april 2012).
43. Stefančič, Marcel. 2001. Pozabljena vojna. *Mladina* (45). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/92358/pozabljena-vojna/> (15. maj 2012).

44. Špogar, Urška. 2002. Svareča dognanja znanstvenikov. *Večer.com*, 21. avgust. Dostopno prek: <http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?kaj=3&id=2002082100358545> (4. april 2012).
45. *The Free Dictionary*. Dostopno prek: <http://www.thefreedictionary.com/> (21. april 2012).
46. *US Legal Definitions*. Dostopno prek: <http://definitions.uslegal.com/> (21. maj 2012).
47. *Veliki splošni leksikon (T-Ž)*. 1998. Ljubljana: DZS.
48. *Vojna enciklopedija*. 1995. Beograd: Izdanje redakcije vojne enciklopedije.
49. *Vojni leksikon*. 1981. Beograd: Vojna založba.
50. Žabkar, Anton. 1991a. Pomorski vidiki letošnje zalivske vojne. Ukana v iraški puščavi. *Revija Obramba* 23 (10): 72–74.
51. --- 1991b. Od »matere vseh vojn« do »očeta vseh porazov.« *Revija Obramba* 23 (3): 16–27.
52. --- 2003. *Marsova dediščina: temelji vojaških ved*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
53. Willenz, A. June. 1983. *Women Veterans (America's Forgotten Heroines)*. ZDA: Continuum Publishing Company.